

دانشگاه پیام نور

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته تاریخ ایران اسلامی

عنوان پایان نامه:

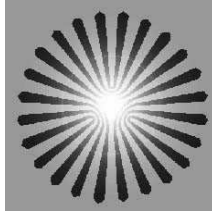
بررسی جایگاه قبایل گُرد از شکل گیری حکومت قراقویونلوها و آقویونلوها تا جنگ چالدران

استاد راهنما: دکتر محمد رضا نصیری

استاد مشاور: دکتر بدرالسادات علیزاده مقدم

نگارش: آرش امین پور

دی ماه ۱۳۹۱

دانشگاه پیام نور

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته تاریخ ایران اسلامی

عنوان پایان نامه:

بررسی جایگاه قبایل گُرد از شکل گیری حکومت قراقویونلوها و آقویونلوها تا جنگ چالدران

استاد راهنما: دکتر محمد رضا نصیری

استاد مشاور: دکتر بدرالسادات علیزاده مقدم

نگارش: آرش امین پور

زمستان ۱۳۹۱

شماره
تاریخ
پیوست

تصویب نامه

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته

تاریخ ایران دوره اسلامی

گرایش

تحت عنوان:

بررسی جایگاه قبایل کرد از شکل گیری حکومت های قراقویونلو و آق قویونلو تا جنگ چالدران

نام خانوادگی: امین پور
شماره پروژه: ۶۱۶۱
تاریخ دفاع: ۱۳۹۱/۱۰/۱۲
نام: آرش
شماره دانشجویی: ۸۸۰۰۰۱۳۸۲
ساعت: ۱۰/۳۰-۱۲
نمره: ۱۹ نمره
درجه ارزشیابی: عالی

هیات داوران:

داوران	نام	نام خانوادگی	کد استادی	مرتبه علمی	امضاء
راهنما	محمد رضا	نصیری	۳۷۵۰۶۲	رئیس	
راهنمای دوم
مشاور	بدر السادات	علیزاده مقدم	۳۸۴۴۹۰	استاد	
مشاور دوم
داور	یزدان	فرخی	.	استاد	
داور دوم
.

تقدیم به

پدر و مادر عزیزم

همسر مهربانم،

احسان، افشین، اسرا

و دلبندم کیانا

تقدیر و تشکر

ابتدا بر خود لازم می دانم از دکتر محمدرضانصیری که نه تنها در انجام پژوهش حاضر بلکه در تمام مراحل تحصیل بسیار بیش از یک استاد راهنما به من کمک نموده اند، تشکر کنم.

از سرکار خانم دکتر بدرالسادات علیزاده مقدم و به خاطر مشاوره های بی دریغ شان سپاسگزارم.

از دکترهوشنگ خسروبیگی و دکتر ساسان طهماسبی که در دوران تحصیل به من کمک بسیاری کردند و شوق و انگیزه خود به تاریخ را مدیون آنان می دانم ممنون و سپاسگزارم.

واز دوست عزیزم آقای کوهسار نظری به خاطر کمک های بی دریغ شان متشکرم.

و در نهایت از خانواده مهربانم که نه تنها در پژوهش حاضر بلکه در تمامی مراحل زندگی یاورم می باشند، تشکر می کنم..

چکیده

قبایل کُرد در دول قراقویونلو و آق قویونلو نقش یک اهرم تعادل را داشتند. کُردان اکثریت مناطق تحت امر این دولت ها را تشکیل داده بوده و زندگی در وطن خویش را بر جهانگشایی ترجیح می دادند. در این میان هر امیر کردی تحت تاثیر جغرافیای قلمرو و نزدیکی یا دوری به مرکز دولت ها بصورت فردی با دول یاد شده ارتباط برقرار می کرد ولی در کل تلاش همگی آنها حفظ استقلال خود در قلمرو موروثی با اظهار مطاوعت از این دولت ها و لو به جبر یا اختیار بود. کُردان در این زمینه توانستند ارتباط حسنه ای را با قراقویونلوها و آق قویونلوها برقرار کنند بطوریکه در دیوانسالاری آنها جایگاه قابل توجهی بدست آوردند. کُردان همیشه در نزاع میان قراقویونلوها و آق قویونلوها اولی را ترجیح می دادند چون دولت یاد شده چشمداشت چندانی به قلمرو آنها نداشت. در واقع از همان دوره اظهار وجود قراقویونلوها به رهبری بیرام خواجه تا شکست حسنعلی در کنار آنان حضور پررنگی داشتند. آق قویونلوها سرکوب و تصرف اکثر امارت های کردی را پیشه خود ساختند ولی وجود ازدواجهای سیاسی میان آق قویونلوها با کُردان بولدوقانی (مرداسی)، زرقی و چمیشگزک خود مؤید اهمیت کُردان در سیاست های آنهاست سه گروه یاد شده کُردان تا به آخر متحد آق قویونلوها ماندند. مذهب در تعاملات میان کُردان با دولت های قراقویونلو و آق قویونلو تاثیر چندانی نداشت ولی در سیاست دولت نوظهور صفوی به رهبری شاه اسماعیل در اولویت اول بود و در پی آن بدون کمترین انعطاف و با خشونت تمام سعی در تثبیت مذهب تشیع در قلمرو کُردان داشت. این سیاست و به تبع آن دلایل زنجیروار دیگری مثل تعصب مذهبی کُردان، وجود شخص ادریس بدلیسی، خشونت های قزلباشان در قلمرو کُردان، وعده های سلطان سلیم عثمانی در اعطای خودمختاری به کُردان و مهمتر از همه تلاش امرای کرد برای بازپس گیری قلمرو خود از قزلباشان باعث شد که برای همیشه ایالت دیاربکر و کل مناطق آناتولی شرقی از قلمرو ایران اسلامی منتزع شود.

واژگان کلیدی: کُردان، قراقویونلوها، آق قویونلوها، صفویه، جنگ چالدران

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول
۱	کلیات (مقدمه).....
۱-۱	۱-۱ طرح موضوع.....
۱-۲	۲-۱ ضرورت تحقیق.....
۱-۳	۳-۱ سوال های تحقیق.....
۱-۴	۴-۱ فرضیات تحقیق.....
۱-۵	۵-۱ روش تحقیق.....
۱-۶	۶-۱ پیشینه تحقیق.....
۱-۷	۷-۱ نقد و بررسی منابع تاریخی.....

فصل دوم

۱-۲	۱-۲ جغرافیای تاریخی سرزمین های گردشین.....
۲-۲	۲-۲ جغرافیای تاریخی آناتولی شرقی.....
۲-۳	۳-۲ ولایت کردستان (کردستان جنوبی).....
۲-۴	۴-۲ کردستان مکری.....

فصل سوم

بررسی جایگاه قبایل کُرد از شکل گیری دولت های قراقویونلو و آق قویونلو تا جنگ چالدران.....	۲۸
۱-۳ کُردان و برآمدن قراقویونلوها.....	۲۸
۲-۳ دلایل گرایش امرای کُرد به قراقویونلوها.....	۳۲
۳-۳ رویکرد امرای کُرد در برابر هجوم تیمور.....	۳۳
۴-۳ جریان حمله تیمور به کردستان جنوب در طی یورش پنج ساله.....	۳۵
۵-۳ حضور تیمور در کردستان عراق و ترکیه در جریان هجوم پنج ساله.....	۴۳
۶-۳ یورش سوم یا یورش هفت ساله تیمور به کردستان.....	۴۵
۷-۳ شکل گیری و ظهور آق قویونلوها.....	۴۹
۸-۳ کردستان در دوره شاهرخ تیموری.....	۵۵
۹-۳ جهانشاه بن قرا یوسف.....	۵۸
۱۰-۳ اوزون حسن آق قویونلو.....	۶۲
۱۱-۳ شاه اسماعیل صفوی.....	۷۳
۱۲-۳ حوادث بعد از جنگ چالدران.....	۸۲
نتیجه.....	۸۸
پیوست.....	۹۴
منابع و مأخذ.....	۹۸

فصل اول

کلیات

۱-۱ طرح موضوع:

پایان نامه حاضر پژوهشی است درباره جایگاه سیاسی قبایل گُرد از شکل گیری حکومت های قراقویونلو و آق قویونلو تا جنگ چالدران که فاصله سالهای ۷۸۲ تا ۹۲۰ ه.ق را در برمی گیرد. بنابراین موضوع این پژوهش قوم ایرانی گُرد می باشد. گُردها در این مقطع نقش مهمی را در سیاستهای داخلی و خارجی حکومت های قراقویونلو و آق قویونلو و حتی صفویان داشته اند. از آنجایی که دو حکومت ترکمان کنفدراسیونی از اتحاد قبایل متعدد بودند و گُردها هم در این برهه زمانی بصورت قبایل جداگانه و نسبتاً مستقل عمل می کردند، لذا تعاملات سیاسی اجتماعی این قبایل با حکومت های یاد شده تاثیرات مهمی را در حوادث و رویدادهای این دوره داشته است.

این پایان نامه شامل ۴ فصل تحت عناوین مقدمه، جغرافیای تاریخی، جایگاه قبایل گُرد در فاصله سالهای ۷۸۲ تا ۹۲۰ و نتایج تدوین یافته است.

۱-۲ ضرورت تحقیق:

مطالعات موردی فراوان در رابطه با گُردها صورت گرفته است، یکی از ویژگی های این مطالعات کلی بودن آنها می باشد و دیگر اینکه بیشتر به روند تاریخی تحولات سیاسی اکتفا کرده اند. بخش زیادی از جغرافیای تاریخی حکومت های قراقویونلو و آق قویونلو منطبق با جغرافیای سرزمینی گُردها بوده است.

این دو حکومت برساخته از کنفدراسیون قبایل تحت امر آنها بوده اند. ساختار سیاسی اجتماعی گُردان نیز در این دوره ماهیت قبیله ای داشته است و بیشتر این قبایل دارای امرای مهم و برجسته ای بوده اند. و با توجه به استقلال نسبی که داشته اند با شرکت در کشمکش ها و منازعات این دوره نقش مهمی داشته اند. منابع تاریخی در رابطه با این دوره نسبت به دوره های قبل و بعد از آن اندک و ناچیز بوده و همین امر باعث شده که پژوهش های تاریخی در رابطه با این دوره انگشت شمار باشد.

ضرورت این پژوهش از آنجایی است که نقش قبایل و امرای کُرد در رویدادها و حوادث تاریخی این دوره همواره مغفول بوده و از سوی پژوهشگران تاریخ در دوره جدید نادیده گرفته شده است. بنابراین برای روشن شدن زوایای تاریک این دوره از تاریخ ایران و درک صحیح حوادث و رویدادها موضوع این پایان نامه مهم می باشد. امید است که راهگشا و آغازی برای مطالعات بعدی در رابطه با قوم کُرد که از اقوام اصیل ایرانی هستند باشد. و امید است در روشن ساختن تاریخ و تمدن این مرز و بوم نقش هرچند کوچکی داشته باشد.

۱-۳ سوال های تحقیق:

۱. جایگاه و نقش قبایل کُرد در مناسبات بین قراقویونلوها و آق قویونلوها چگونه بوده است؟
۲. رابطه قبایل کُرد با دولت های قراقویونلو و آق قویونلو چگونه بوده است؟
۳. اعتقادات مذهبی قبایل کُرد چه تاثیری در روند همکاری آنها با دول قراقویونلو و آق قویونلو و صفویه داشت؟
۴. چه علت هایی باعث گرایش کردهای نواحی دیاربکر از صفویه به عثمانی شد؟

۱-۴ فرضیات تحقیق:

۱. قبایل کُرد در دول قراقویونلو و آق قویونلو نقش یک اهرم تعادل را داشتند.
۲. قبایل کُرد توانسته بودند روابط حسنه ای با قراقویونلوها و آق قویونلوها برقرار کنند و حتی در تشکیلات دیوانسالاری آنها نقش مهمی داشتند.
۳. اعتقادات مذهبی قبایل کُرد در چگونگی روابط آنها با دول همجوار تاثیر کمی داشت.
۴. سیاست های شاه اسماعیل باعث گرایش قبایل کُرد به حکومت عثمانی شد.

۱- هروش تحقیق:

این پژوهش بر اساس روش مطالعات کتابخانه ای انجام گرفته و در آن سعی شده است تا با استفاده از انواع گوناگون منابع مکتوب تاریخی دوره یاد شده و پژوهش های تاریخی اطلاعات پراکنده مربوط به تاریخ گردان را جمع آوری نمایم.

۱-۶ پیشینه تحقیق:

در رابطه با موضوع مورد بحث دو نوع پژوهش با دو دیدگاه خاص صورت گرفته است:

۱. کسانی که بطور تخصصی به تاریخ قراقویونلو و آق قویونلو و صفویه پرداخته اند و در کنار آن توانسته اند با گریز به موضوع کردها بعنوان کسانی که ساکنین بومی جغرافیای تحت امر این حکومت ها بوده اند جملاتی را قلم فرسایی کنند مثل تحقیقات جان وود و فاروق سومر.

۲. کسانی که به تاریخ کرد پرداخته و ذیل کلیات تاریخی که نوشته اند اشاراتی به تعاملات کردها و نقش سیاسی آنان با دول قراقویونلو و آق قویونلو و صفویه کرده اند مثل پژوهش گروهی از مستشرقین تاریخ کرد در دایره المعارف اسلام، امین زکی بگ، رشید یاسمی و مارتین وان بروین سن.

جان وود: یکی از پژوهشگران برجسته در زمینه تاریخ فصل آق قویونلو می باشد که برای اولین بار تاریخ عالم آرای امینی را تصحیح و ترجمه کرد. او در کتاب خود بخوبی به جایگاه و نقش قبایل کرد و نحوه تعامل آنان با آق قویونلو ها پرداخته است ولی با توجه به ساختار کلی کتاب یاد شده مجال اینکه بصورت همه جانبه به موضوع مورد بحث بپردازد را نیافته است.

فاروق سومر: بعنوان یکی از اساتید مهم تاریخ که همراه نجاتی لوغال تنها منبع تاریخی در دوره قراقویونلوها و آق قویونلوها یعنی تاریخ دیاربکره را به جامعه علمی تقدیم کرده بودند، در کتاب ناتمام خود بنام قراقویونلوها که صرفاً تاریخی سیاسی است با وجود آنکه به کرات به حضور کردها در کتابش اشاره کرده است اما توجه چندانی به جایگاه و نقش آنان در حوادث و رویدادهای این دوره ننموده و بسادگی از آن رد شده است و این رویکرد را هانس روبرت رویمر نیز در کتاب تاریخ کمبریج تکرار نموده است: «سهم آنان (کردها) در تحولات سیاسی با

چند مورد استثنا هیچ نبود آنان مشاهدان آسیب دیده وقایعی بودند که به هیچ وجه نمی توانستند تاثیری در این وقایع داشته باشند» (کمبریج، ۱۳۷۹: ۱۶۱).

گُرد در دایره المعارف اسلام: این کتاب اولین منبع پژوهشی جدی درباره گُرد است که توسط گروهی از مستشرقین برجسته در دایره المعارف اسلام تالیف شده است. اشارات این اثر در رابطه با تاریخ گُردها در مقطع قراقویونلوها و آق قویونلوها به نسبت مختصر بوده ولی تاحدی توانسته اند به نقش و جایگاه گُردها در قبل و بعد از جنگ چالدران پردازند.

امین زکی بگ و رشید یاسمی واکثر محققین تاریخ گُرد در کتب خود همان نوشته های این کتاب را بدون آنکه چیزی بر آن بیفزایند تکرار کرده اند.

مارتین وان برویین سن: در کتاب خود تحت عنوان جامعه شناسی مردم گُرد (آغا. شیخ و دولت) که موضوعات متنوعی را در بردارد تا حدی توانسته است به گُردها در هر سه دوره قراقویونلوها و آق قویونلوها و صفویه اشاره کند. بعنوان مثال رابطه امیرنشین هایی نظیر حصن کیف، چمیشگزک، بدلیس و حکاری را با دول یاد شده بیان کرده است ولی با توجه به موضوعات متعدد کتابش نتوانسته است به سایر امارات دیگر اشاره کند.

۱-۷ نقد و بررسی منابع تاریخی:

۱-۷-۱ ظفرنامه شامی:

شرف الدین نظام شامی در جریان تصرف بغداد در سال ۷۹۵ که به شکست سلطان احمد جلایر منجر شد مورد حمایت تیمور واقع شد. کتاب ظفرنامه بدستور تیمور و در سال ۸۰۴ تالیف شد و تاریخ امیر تیمور را تا سال ۸۰۶ شامل میشود. این کتاب دارای اطلاعات خوب و مفیدی در زمینه قبایل و امرای گُرد معاصر قرامحمد و قرایوسف ترکمان و جایگاه آنها و نحوه برخورد و تعاملشان با امیر تیمور است.

و همچنین به جنگ ها و فتوحات تیمور در ماردین، آمد، وان، بدلیس، جزیره، کرمانشاه و... بخوبی اشاره شده است. ظفرنامه شامی مرجع اصلی وقایع دوره تیمور برای سایر تواریخ تیموری مثل ظفرنامه یزدی، مطلع سعدین، زبده التواریخ و... است.

۱-۷-۲ ظفرنامه یزدی:

شرف الدین علی یزدی (متوفی ۸۵۸) کتاب فوق را بدستور شاهزاده تیموری ابراهیم سلطان پسر شاهرخ که حکومت فارس و اصفهان را بعهدہ داشت، نوشته است. و در سال ۸۲۸ تالیف آن را به پایان رساند.

این کتاب شرح حال امیر تیمور است و نویسنده بیشتر مطالب خود را بدون ذکر نام از ظفرنامه شامی اقتباس نموده با این تفاوت که مفصل تر از شامی به یورش های تیمور لنگک به گُردستان و جنگ های بزرگ وی با امرای گُرد اشاره کرده است و به جزئیات مهم درباره اجتماع مردمان ممالک مختلف آنزمان بیشتر توجه کرده است.

۱-۷-۳ زبده التواریخ:

شهاب الدین عبدالله بن عبدالرشید معروف به حافظ ابرو از مورخان بنام دوره تیموری است که در جوانی بخدمت تیمور تقرب یافت و سپس مورد لطف و عنایت شاهرخ پسر تیمور قرار گرفت. مهمترین تالیف او کتاب ذکر شده می باشد که یک تاریخ عمومی بشمار میرود و آنچه از این کتاب برای ما مهم است قسمت دوم ربع چهارم آن میباشد که مشتمل بروقایع دوره شاهرخ تیموری است که سالهای ۸۰۷ تا ۸۳۰ را در بر میگیرد. تالیف این کتاب که به دستور شاهزاده بایسنقر تیموری به نوشتن آن همت گماشته بود در سال ۸۳۰ به پایان رسید. این کتاب یکی از بهترین منابع تاریخی است که به خوبی به حضور گُردها و تعامل آنان با قراقویونلوها و تیموریان اشاره کرده است. در واقع همانطور که فاروق سومر بخوبی بیان کرده است میتوان این کتاب را منبع اصلی تاریخ قرایوسف و فرا اسکندر دانست.

۱-۷-۴ دیاربکریه:

ابوبکر طهرانی از دیوانسالاران و مورخان دربار ترکمانان قراقویونلو و آق قویونلو بوده است. زمانیکه اصفهان نیز مانند دیگر شهرهای عراق عجم در سال ۸۵۶ هجری قمری به تصرف جهانشاه قراقویونلو درآمد و محمدی میرزا فرزند خود را به حکومت آن دیار منصوب کرد ابوبکر طهرانی نیز در دیوان او بخدمت گرفته شد (صص ۳۲۸-۳۳۰ دیاربکریه). هنگامی که جهانشاه قراقویونلو ایالت خراسان را در سال ۸۶۲ ق اشغال کرد ابوبکر طهرانی نیز همراه او بود. (صص ۳۴۷-۳۵۷ همان)

اوزون حسن پس از شکست جهان‌شاه عازم اردبیل شد و ابوبکر را که در قزوین بسر می برد به دربار خویش فراخواند. ابوبکر طهرانی نیز قبول دعوت نموده و در شوال ۸۷۳ق از راه سلطانیه به دربار اوزون حسن در اردبیل وارد شد.

ابوبکر طهرانی اثری تحت عنوان کتاب دیاربکریه که تنها منبع مستقل درباره ترکمانان قراقویونلو و آق قویونلو است از خود بر جای گذاشت. و این مهم به فرمان اوزون حسن صورت گرفت و وی مامور شد که تاریخ زندگی او را به رشته تحریر درآورد.

این کتاب دارای اطلاعات سودمند و دقیقی درباره فرمانروایان قراقویونلو و آق قویونلو می باشد که قسمت اعظم این اطلاعات حاصل مشاهدات عینی و شنیده های شخصی وی میباشد.

یکی از امتیازهای مهم این کتاب با توجه به موضوع پایان نامه اشارات مولف به وضع اقوام ساکن آناتولی شرقی و جنوبی در قرن نهم است. بطوریکه اسامی همچون قبایل زرقی، سلیمانی، محمودی و بولدوقانی، چمیشگزک و... را ما مدیون و مرهون دقت و غور ایشان در جغرافیای آناتولی شرقی هستیم.

۱-۷-۵ سفرنامه ونیزیان:

ونیزیان درمقابل با ترکان عثمانی سفیرانی را به دربار اوزون حسن آق قویونلو فرستادند سفرایی نظیر کاترینو زنو، جوزافا باربارو، آنجللو، وینچنزو دالساندری و، آمبروزینو کنتارینی در فاصله سالهای ۸۷۲ تا ۸۸۲ ق با هدف های سیاسی و تجاری به دربار ایران اعزام شدند و هدف اصلی این سفر تشویق ایران به جنگ با سلطان عثمانی به منظور جلوگیری از توسعه طلبی و نفوذ آنها در اروپا بود. البته یکی از سفرنامه ها مربوط به یک تاجر گمنام میباشد که همگی تحت عنوان سفرنامه های ونیزیان در ایران توسط منوچهر امیری ترجمه شده است.

این کتاب یکی از منابع قدیمی درباره آق قویونلوها از اوزون حسن به بعد تا قدرت گیری و به پادشاهی رسیدن شاه اسماعیل است. هرچند اغلاط تاریخی زیادی در این کتاب مشاهده میشود اما در نوع خود قابل توجه است چرا که تاریخ این مقطع را از زاویه ای دیگر توصیف نموده اند و به مسایل اجتماعی و اقتصادی و جغرافیایی منطقه و روابط امرای محلی گرد با اوزون حسن و همچنین شاه اسماعیل توجه بیشتری نموده اند و به قرابت های سیاسی میان اکراد و اوزون حسن و شاه اسماعیل اشاره کرده اند مثلاً بخوبی به موضوع شورش اوغورلو محمد بعنوان فردی که مادرش

گُرد بوده و بخش عظیمی از سپاه وی را که نقش مهمی در تحریک در شورش بر علیه پدرش داشتند را گُردها تشکیل داده اند.

۱-۷-۶ حبیب السیر:

غیاث الدین محمد خواندمیر (متوفی ۹۴۲ق) در دوران جوانی بخدمت بدیع الزمان میرزای تیموری پیوست. در سال ۹۱۶ق هنگامی که شاه اسماعیل شیبک خان ازبک را مغلوب و هرات را تصرف کرد، خواندمیر ساکن هرات بود و در سال ۹۳۴ق به هندوستان رفت و در شهر اگرا بخدمت بابر شرفیاب شد.

مطالب این کتاب رویدادهای تاریخی را از ابتدا تاریخ بشر تا سال ۹۳۰ق که درگذشت شاه اسماعیل صفوی است را دربرمی گیرد. این کتاب جزء منابع درجه اول و مهم در زمینه تاریخ شاه اسماعیل و شروع به کار و پادشاهی وی است. این کتاب در مورد جنگ صارم کرد و همچنین فتح آناطولی شرقی و دیاربکر و جنگ چالدران در جای خود مطالب ارزنده ای را بیان کرده است.

۱-۷-۷ فتوحات امینی:

صدرالدین ابراهیم امینی هروی در اوایل جوانی در ملازمت شاهزاده سلطان مظفرحسین میرزا بود و در سال ۹۱۰ق منصب صدارت همایون خاصه را از آن خود کرد و تا آخرین لحظات زندگی سلطان تیموری این مقام را حفظ کرد. باتسلط شیبک خان بر خراسان برای مدتی عزلت نشین شد. اما در سال ۹۱۶ق به هنگام تصرف خراسان توسط شاه اسماعیل و شکست شیبک خان او دوباره موقعیت خود را بدست آورد و در سال ۹۱۷ق به دستور شاه اسماعیل مأموریت یافت تا تاریخ وقایع دوره شاه اسماعیل را به نگارش درآورد. این وقایع تا سال ۹۲۰ق نوشته شده است.

این کتاب اولین منبع تاریخی رسمی دوره صفویه می باشد و دیدگاه های خاص حکومت را در مورد وقایعی مثل جنگ صارم گُرد، تصرف دیاربکر و چگونگی برخورد با امرای گُرد در آن دیار بیان می کند و حاوی مطالب در خور توجهی است.

۱-۷-۸ جهانگشای خاقان (تاریخ شاه اسماعیل):

مطالب این کتاب که مولف آن ناشناس است شرح مختصری درباره اجداد صفویان، آغاز قدرت گیری آنان و تاریخ مفصل شاه اسماعیل است. وقایع به ترتیب زمان وقوع آنها بیان شده است.

این کتاب مابین سالهای ۹۴۸-۹۵۵ هجری قمری تالیف شده است و توسط مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان منتشر شده است. هرچند مولف آن به نحو گسترده ای از حیب السیر استفاده کرده و حتی در مواردی کلمه به کلمه از آن رونویسی کرده است ولی بصورتی مفصل تر وقایع مربوط به صارم گُرد و تصرف آنا تولی شرقی و جنگ چالدران را بیان کرده است.

۱-۷-۹ منشآت السلاطین:

فریدون احمدپاشا معروف به فریدون بیگ (متوفی ۹۹۱ق) از منشیان دربار عثمانی بود که در سال ۹۷۸ق به مقام رئیس الکتاب منصوب شد. و در سال ۹۸۲ق کتاب منشآت السلاطین را نوشت.

منشآت السلاطین در دو جلد تالیف یافته است و شامل ۱۸۸ نامه تاریخی می باشد که از سال ۷ هجری قمری و نامه پیامبر (ص) به سفیر روم تا تاجگذاری مرادمراد سوم (۹۸۲ق) را در بر میگیرد. از جمله نامه هایی که در رابطه با عنوان این پایان نامه اهمیت دارد نامه بایزید دوم به امیر گُرد حاجی رستم چمیشگزک، تبریکات سلطان سلیم به امرای گُرد و مخصوصا به امیر خیزوان (خیزان) قابل ذکر است.

لازم به ذکر است که فریدون بیگ شرح لشکرکشی سلطان سلیم از استانبول تا چالدران و از آنجا آمدن او به تبریز و بازگشت به آماسیه را تا شوال ۹۲۰ در منشآت السلاطین ذکر کرده است.

۱-۷-۱۰ شرفنامه:

شرف الدین بدلیسی معروف به شرفخان از بزرگ زادگان عشیره گُرد (روژکی) بدلیس بود. جد وی در جریان زد و بندهای سیاسی که یکی از دلایل مهمش حضور اولمه سلطان تکلو در قلمرو عثمانی بود، ناچار شد به دربار شاه طهماسب صفوی روی آورد. شرفخان که در مدت پانزده سال اقامتش در ایران والی ولایات مختلف بوده در خدمت دربار صفوی بوده است. برای نمونه بوداق قزوینی به رشادت و شجاعت شرف الدین در جریان شورش خان احمد فرمانروای گیلان (بیه پیش) اشاره کرده که مورد توجه شاه طهماسب قرار گرفته است.

در اوایل روی کار آمدن شاه اسماعیل دوم مورد مرحمت شاه قرار گرفت ولی در ادامه با توجه به مسائل پیش آمده در حکومت شاه اسماعیل به نخجوان رفت. در زمان قتل شاه اسماعیل دوم خسروپاشا حاکم وان به امر سلطان مراد سوم، شرفخان را به سرزمین اجدادی خویش دعوت کرد و در نتیجه شرفخان فرمانروایی بدلیس را بدست گرفت.

وی در سال ۱۰۰۵ هجری قمری شروع به نوشتن کتاب شرفنامه کرد که موضوع آن بیان حکومت‌های فراوان گُردها در طول تاریخ بود. این کتاب اولین تاریخ کلاسیک برای قومیت گُرد می‌باشد و از آنجا که نویسنده فردی ذی نفوذ بوده و در ساختار قدرت هردو حکومت صفوی و عثمانی حضوری قوی و مثمر‌تر داشته است و به دلیل ارتباطات قوی و آشنایی کامل با تاریخ و جغرافیای مخصوصاً منطقه آناتولی شرقی و و امیرنشین‌های این منطقه توانست که در ثبت کردن و شناساندن تاریخ قومیت گُرد اولین طلیعه تاریخ نگاری را رقم بزند. در واقع در کنار تاریخ دیاربکره تکیه نگارنده به مقدار قابل توجهی بر کتاب ذکر شده می‌باشد.

۱-۷-۱۱ احسن التواریخ:

حسن بیگ روملو از نوادگان دیو سلطان روملو امیر مشهور از قبیله روملو می باشد. وی که از فضلا و مورخان دانشمند عصر خود بود تا مدتی از عمرش را در خدمت شاه طهماسب بسر برده و پس از مرگ شاه در نهایت در خدمت محمد خدابنده بود. از اثر معروف او احسن التواریخ فقط دو جلد از مجموعه دوازده جلدی تاریخ عمومی وی در دسترس می‌باشد و متأسفانه بقیه از بین رفته است. در مجموع هردو جلد حوادث سالهای ۸۰۷ ق تا جلوس سلطان محمد خدابنده را در اختیار قرا می دهد.

تالیف این کتاب در سال ۹۸۵ق به پایان رسیده است. هرچند این کتاب در دوره شاه طهماسب صفوی نگاشته شده است اما خیلی جامع تر و مفصل تر و به ترتیب زمانی حوادث دوران قرقویونلوها، آق قویونلوها و شاه اسماعیل صفوی را مورد مذاقه قرار داده است.

۱-۷-۱۲ سیاحت نامه اولیا چلیپی:

نویسنده که از دست اندرکاران حکومت عثمانی بوده است در سفری که در اواسط سده هفدهم میلادی به گُردستان داشته از تعدادی از امیرنشین های گُرد بخصوص در شهر بدلیس اقامت گزیده است. البته کتاب یک سفرنامه کامل و چار جلدی از تاحدی اکثر قلمرو عثمانی است که در سال ۱۸۹۶ میلادی توسط نویسنده ترک احمد جودت در ترکیه چاپ و منتشر شد. اینجانب از ترجمه فارسی قسمت مربوط به گُردستان استفاده کرده ام:

توصیفات جغرافیایی، اجتماعی، انسانی، فرهنگی، مذهبی و تقسیمات سیاسی ناحیه آناتولی شرقی بسیاری از نکات بس مفید را در اختیار پژوهشگران قرار می دهد.

۲-۱ جغرافیای تاریخی سرزمین های گُردنشین

برای تبیین و همچنین درک و فهم بهتر تاریخ و حوادث و دگرگونی های سیاسی و اجتماعی در سرزمین های گُردنشین مبحث جغرافیای تاریخی و اجتماعی این مناطق مهم می باشد. در این رابطه مسائل و مشکلاتی سد راه این امر مهم می باشد.

آنچه که بیش از هر چیز مانع به دست دادن جغرافیای تاریخی است این است که تاریخی نویسی گُردان از دوره صفویه شکل می گیرد و در نتیجه آن منابع تاریخی تاریخ گُردان را از دوره ایلخانی به قبل تر از آن، به جز اشاراتی جسته و گریخته ارائه نمی دهند و همچنین منابع تاریخی و جغرافیایی دوره تیموری و قراقویونلو و آق قویونلو درباره جغرافیای تاریخ و اجتماعی این مناطق سکوت کرده اند. جدای از این بعضی از مناطق گُردنشین که اکنون دارای بافت و ساختاری شهرنشینی هستند با توجه به سکوت منابع در مورد آنها مینماید که در این دوره یا روستا و مناطق کوچکی بوده باشند و یا ممکن است که مردم این مناطق به صورت کوچ نشین بوده باشند.

اگر مناطق و سرزمین های گُردنشین را به طور کلی به آناتولی شرقی که خودمشمول بر: جزیره (دیاربکر و دیار ربیع) و ارمنیه بوده و گُردستان مکرری و گُردستان جنوب یا اردلان تقسیم کنیم در رابطه با اولی و جغرافیای تاریخی آن گزارش ها و اطلاعات فراوانی وجود دارد و در رابطه با گُردستان جنوب یا گُردستان اردلان اطلاعات جسته و گریخته ای که میتوان در پناه سایر گزارشات پیش و بعد از این دوره اطلاعاتی به دست داد اما درباره گُردستان مکرریان در منابع و تاریخی و گزارشات این دوره اشاره ای نشده است.

در ادامه گزارشی از جغرافیای تاریخی سرزمین های گُردنشین را با تقسیم کلی به مناطق آناتولی شرقی، گُردستان مکرری و گُردستان جنوب یا اردلان ارائه و باید خاطر نشان کرد اساس و بن مایه این گزارش بر اساس کتاب نزهه القلوب حمدالله مستوفی می باشد.